

О. РОМАНІВСЬКИЙ

Розділ з хроніки одного
галицького села

ТОРОНТО 1980
diasporiana.org.ua

О. РОМАНІВСЬКИЙ

**Розділ з хроніки одного
галицького села**

ТОРОНТО 1960

**НАКЛАДОМ ГУРТА КОЛИШНІХ МЕШКАНЦІВ
СЕЛА РОМАНОВА**

**Друкарня Видавництва „Гомін України”, 140 Бетгирст Ст.
Торонто, Онт., Канада.**

Ці рядки — це лиш уривок із хроніки мого родинного села Романова в Бібреччині. Події в ньому з того часу напевно типові і для історії багатьох-багатьох таких сіл Галичини. Тому я почуваюсь до обов'язку супроти того прошарку, з якого вийшов і де своєрідної „Форсайт-саги” отакого собі панщизняного села я наслухався хлопцем під батьківською стріхою, — списати все те для своїх дітей, виховуваних уже в західньому великоміському середовищі. — Щоб могли однак належно зрозуміти тло й обставини описаних у цьому розділі подій, — потрібно кілька топографічних і історично-економічних нотаток.

Саме село притулилося в ярку на північному підніжжі горбовини ланцюга Вороняків-Гологір (ці „гори” — це власне північний, трішки піднесений беріжок Подільсько-опільської плити!). Самі ці гори — це вододіл Дністра-Буга й порослі масивом лісів, що тягнуться отак десь від Перемищини аж по Бережанщину. Тому половина адміністративного обширу громади Романів — це ліси — до 1939 р. власність графа Адольфа Потоцького; на території громади було й його лісництво та надлісництво. На другій половині обширу громади розсівся здавен фільварок, власність того ж А. Потоцького, — і то по половині з сільськими загінцями. Очевидно, фільварок займав найкращі ґрунти та сіножаті, мужицькі ж „батіжки” тиснулися на піскуватих горбках або по мочаруватих видолинках. Смужка громадського лісу, Глина, пошарпані каменоломами латки двох вигорілих піщаних щовбів, Дібрівка й Щурихи, що носили горду назву громадських „пасовиськ” — це були панські сервітутові подарунки 1848 р. За них щорічно ходило село процесією 14-го травня з хоругвами дякувати Богу під кам'яний хрест між чотирма столітніми липами на Глинищах — пам'ятку знесення гіркої панщини, яку що-

рік згадували дівчата в Великодніх гаївках („А вже тії поконали, що нас били-покладали, А вже тії пішли в кут, що носили на нас прут...”). По панщині залишилася ще досить обширна заїздна корчма, де спершу пропивали ґрунти, і ще назва Гарешти для осідку цісарського мандатара-комісара, який мав був обороняти кріпаків перед панщизняними надужиттями дідича. Однак ті, що приходили до нього від громади із жалобами, попадали тут на „гарешти”, а „бунтарів” на 25 років віддавали за рекрутів найяснішому нашому татові-цісареві до війська. Перед корчмою рятував мужицькі ґрунти той парох, що, на щастя, перестав сваритися за йорчики чи фонетику і взявся приводити селян у церкві до присяги, що вони більше не питимуть. Через яких 50 років після панщини в селі було може 220—250 хат із около 1200-1500 душами. Третина чи й половина тих душ жила з поденних заробітків на фільварку та, менше, в лісі: це були або „форнали” на річній „воринарії” по панських „чвораках”, вповні залежні від ласки „пана жонци”, або ж „халупники” з села, що ходили на поденну роботу на панське, колись навіть „за 25-ий сніп”. Решта — „господарі”, серед яких і „багачі” (може 4-5 в селі, що мали по 10-15 „моргів”, себто 5-8 гектарів ґрунту) теж в зимі дозароблювали на податки й на одяг воженням закуплених жидами-купцями в панських лісах стосів дерева до залізничної станції — за 2-3 золотих на день: пара коней і фірман! Не дивниця отже, що організований 1902 р. рільничий страйк з домаганням халупників жати „за сьомий сніп” скінчився підпалом панського збіжжя, як пан спроводив голодних мазурів („ляпацянів”), що жали далі „за 25-ий сніп”. Тому халупники їздили перед 1-ою війною „до Прус” на сезонуву працю, тому з села так багато емігрувало до США-Канади ще й перед 1-ою війною та особливо в 1920-их роках (тоді теж навіть в Аргентину); дехто, заробивши на чужині гріш, вертався до рідних „батіжків”. Романівців отже нині знайдеться по тих названих заокеанських країнах — до 20 родин. Більш не

виїхало, бо дорога до Північної Америки коштувала більш-менш 1 гектар поля. Хто йшов до Львова, щоб дістати якусь працю при адміністрації, той мусів „міняти метрику” на римокатолицьке.

У працю на культурному відтинку села вклали свій життєвий труд генерація Сінгалевичів (пароха) і Чучкевичів (учителя). То ж книжками з місцевої читальні „Просвіти” москалі з царської армії могли в 1914 році загатити вже сусідній потік Білку. „Україну” 1918 року розуміли як розподіл фільварку і за те під Львовом воювала власна романівська, напівпартизанська „Залізна сотня”, крім тих, що були ще по „усусусах”. Вивмирало їх, уже як вояків УГА, багато від тифу на Поділлі і по польських таборах інтерночаних в Домбях і Пикуличах. Щасливці, що повернулися живі — підстаршини УГА, — принесли в село підпільну організацію УВО. Перед службою в польським війську ще з 5 років тікали за Збруч („на Україну”) і емігрували за океан. В селі читали і нелегальну „Сурму” і харківські „Вісті”. В програмі ОУН цікавилися не лиш національно-політичною сторінкою, але й соціальними пунктами: що станеться з панськими лісами й фільварком? Куди має дітися надвишка сільського населення, якій не стане розділеного фільваркового ґрунту? Може не одного інтелігента заскочить, коли скажу, що читано Марксів „Маніфест”, Ленінову „Державу й революцію”, романи Золі, львівські „Вікна” та „Нові Шляхи”.

Читальня ставала тереном оживлених дискусій — зокрема з запаленими комуністами з сусіднього Коцирова, а то й Підяркова, і то між самими селянськими хлопцями. Перелім вчинили звідомлення з харківського процесу СВУ та ще більше (і остаточно!) описи колективізації й голоду на Україні 1932-33 рр. Палення панських стирт 1930 р. і дві „пацифікації” — військова 14-го полку „улануф язловецьких” зі Львова та поліційних команд — у селі головно знищили кооперативу та напакостили збіжжю господарів: самі чоловіки тоді бу-

ли вивтікали переважно в ліси, як колись перед татарами. Рік-річно стала тепер відвідувати незмінна група активу сільських хлопців — на 2-6 місяців слідчу тюрму в Бібрці та Львові під закидом приналежності до ОУН. При ширших „акціях” число арештованих сягало й двадцятки. Керівництво місцевого підпілля обходилося вже без „панів”: священик і так сторонив від читальняного активу за його радикалізм, політичний і соціальний, учителів давно замінено поляками. На „утраквізм” (польськомовність із українською мовою лиш як предметом!) переведено місцеву школу ще законом Грабського: знайшлося 20 дітей, батьки яких „домагалися” польськомовної школи. Мусіли ж такого „домагатися” фільваркові форналі та гайова служба (а при тому теж записуватися „поляками” й „римокатоликами”!) під загрозою від „пана жонци” і „пана лесьнічого”, що в іншому разі втратять і той твердий свій кусень хліба. Підписали з опортунізму таке „домагання” за своїх дітей теж 5 місцевих жидів, щоб дістати право вести тютюнові трафіки і корчму.

У серпні 1939 р. забрано за готовими поліційними списками трьох господарів до концтабору в Березі Картузькій (Ілька Стасика, 45 р., В. Шурту, 25 р., Б. Довбуша, 35 р.); з трьома дальшими не могли того зробити, бо ті перебували тоді якраз у слідчій тюрмі в Бригідках у Львові (словом, як у тій польській злодійській пісеньці: „Чи ти веш, моя мала, хто то Вашкевіч бил? Поліція го шукала, он се в кримінале крил!”). На мобілізацію для оборони Польщі „перед німецькими кшижаками” її романівські „громадяни 4-ої категорії” відповіли саботажем. Деякі не явилися до повітової Бібрки, інші давали себе умундирувати й узброїти, щоб з недалекого Львова (30 км) вночі причвалати додому і створили щось ніби 20-членний партизанський загін, супроти якого сусідня 7-членна станиця польської поліції в Підгородищах — була безсильна. Не помагали її заклики про „амнестію”, чи хоча б віддачу принесеної зброї. В недалеких Відниках створився другий та-

кий загін, навіть із кулеметами вже і кіньми від якогось роззброєного польського військового чи поліційного відділу. З ними романівці тримали живий зв'язок, що незабаром дуже придався. Поліції, яка перед німцями втекла з околиці вже в Бережанщину, перетяли 17-го вересня дорогу до Румунії большевики і вчорашні „рицеже” рішили лісами пробратися бічним давнім шляхом на Львів і там десь „розплистися” поміж невинним цивільним польським населенням. Одна її колона рушила на Романів, щоб подорозі ще хоч наприкінці розплатитися з цим „гайдамацьким кублом”, спалити його. Але до романівських „партизанів” дійшов скоро слух про польські поліційні й військові частини в недалеких лісах та про їх криваві розправи з українським сільським активом у суміжній Перемишлянщині. Тож заалармовано з однієї сторони відницьких „кінних партизанів”, а з другої ж вислано під Коровичі на шлях Золочів-Львів гінців по советські танки. Придалося одне і друге. Бо як 19-го вересня 1939 р. в полудне з лісів ввірвалася в село добре озброєна поліційна валка на возах, знімаючи стрілянину, то її привітали, хай і нецільно, але все ж стріляниною „партизани”. З заплянованої розправи прийшлося поліцаям зрезигнувати та чимскоріш із яру забиратися. Вспіли лише розстріляти подорозі Михайла Кушніра, 24 р., що якраз скидав з воза снопи до стодоли і, помітивши таких непроханих гостей, кинувся сам тікати з воза до стодоли. Імовірно прийшли вони по його брата Степана, одного з „інструкторів” романівських партизанів — капраля польської армії. Наспілі „кінні партизани” теж із ручними кулеметами примусили поліцію своїм вогнем їй у плечі — сісти на вози й їхати далі — на Гаї-Львів. Може в годину після того надїхали в село від сходу вже й три советські танки: їх скерував туди з золочівського шляху на південь аж якийсь червоноармійський старшина на перебільшені з'ясування гінців, що в романівських лісах — „армія Сікорського”... Наспілі танки допомогли радше вже лиш

сусіднім селам, що своїх „партизанів” не мали: Підяркову та Гаях; у Підярків в'їхала з лісів з-за Ханачівки-Селиськ інша така ж польська поліційна колони і вспіла застрелити там кількох читальняних „активістів”, інших же забрала з собою, щоб розправитися з ними вже без свідків десь серед поля. Цю колону переймили советські танки в сусідньому Миколаєві, подібно як ту, що пройшла крізь Романів — у Гаях. Розказували, що там тоді не гладили поліцаїв по головці ні танкісти, ні розлучені тамошні селяни. Супроти пережитого не дивниця теж, що проїжджим советським танкістам у Романові кидали за рятунок китиці жоржин. Склалося однак, що якраз тій же Юстині Ульчак-Горбач, яка передавала їм квіти, застрелили півтора року пізніше большевики Богу духа винного її чоловіка Олексу... З „партизанів” зробилася скоро „робітничо-селянська міліція” з червоними пов'язками на рукавах. Дехто, правда, з-наївна протестував, чому б там не дочепити хоч вузьенької синьожовтої стьожки (хай, мовляв, буде „і їх і наше”!). Вчорашні чолові підпільники добровільно відійшли від керівництва громадським і культурним життям села. Відозви став писати перед мітингами в доволі „націонал-ухильницькому” дусі (згадуючи напр. ще не визволене „Робітничо-Християнською” Червоною Армією Закарпаття) передучорашній місцевий капезетівець Степан Підлужний, 26 р. Не обходилося зразу і без комічних ситуацій. Коли наївні селяни в недалекому Миклашєві після мітингу про „визволення” почали співати подавньому „Ще не вмерла”, то заклопотаному політруківі прийшлося їм тлумачити, що це „не хороша пісенька”, бо, мовляв, „Україна ніколи не вмирала і не вмиратиме”, а тоді краще вже проспівати Шевченків „Заповіт” і заїнтонував його зараз же сам.

В Романові обурювало наївних селян, що як це так, до ними ж збудованої читальні сміють враз приходити на мітинги жиди (в читальні відбувалися тепер мітинги; очевидно, поховано звідти тризуби та портрети Ма-

зепи, Петлюри, Коновальця). Назначений політруком бідняк і начитаний соціаліст, голова сількому Петро Гринівець („Рекавець”), 45 р., якимось ненароком відрубав районному політрукові, на скаргу одного з місцевих жидів (ніби він не має чим привезти приділених йому з лісу дров), що це „лінивий жид і хай би заплатив якомусь сусідові, який має коні, і той йому привезе”; та на це сам цей же політрук, що очевидно почував особисті симпатії до своїх галицьких одноплемінників, накинувся розлючено на нашого наївного дядька: чого це той єврея „жидом” прозиває і що „євреї на вагу золота кладуться в Радянському Союзі, а от під Гітлером їх у газу палять”, мовляв, і у вас тут по селах повно ще по стінах давніх написів „Не купуй у жида!”, а з чого той бідний єврей жити мав, як не з торгівлі”. Наш „соціаліст” відтинався тим, що тутешні халупники певно ще нужденніше жили, бо м'яса не бачили навіть на Великдень, коли бодай всі інші селяни могли на нього стягнутися; багато ж зате з того тутешнього „золота” могло собі дозволити на білі „гуглі” і на „когутика” навіть кожного сабашу. За такий „антисемітизм” наївного Петра скоро політрук із головодства скинути велів (мовляв, Петро „не вміє собі дати ради з громадськими ділами”!), а на його місце „запропонував” обрати досвідченішого і послухнішого Івана Королика, ок. 40 р., поворотця з Канади; його то, незважаючи на доволі вірну службу на становищі голови сільради, викликали три дні після вибуху війни в червні 1941 р. до району, до Бібрки, передали громадську печатку його заступникові Олексі Чехові, а самого розстріляли. Його службу, видно, почислило йому НКВД лиш як „надто вдале маскування”.

Було декілька досі незнаних ще в досвіді села справ, які настроїли незабаром усіх, навіть неупереджених, — проти нової влади. Сюди належали: 1) несамовиті податки, сполучені з агітацією вступити до колгоспу, 2) перманентна недостача товарів „ширвжитку” та 3) арешти, вивози і врешті розстріли.

Форналі місцевого фільварку оформилися скоро в „радгосп”: вони надто великої різниці може й не відчували, чи працювати на „пана” чи на „товаришів”. З „індивідуалістами”-селянами було гірше: не зважаючи на безконечні мітинги (про них і пішла вже була поговорка, що під советами: „на сніданок вода, на обід свобода, а на вечерю мітинг”!), не давали себе намовити. Щоб спекатися напасти, відповідали: „Я б уже хотів, але моя дурна жінка не хоче; а знаєте, як то з бабами!” Або: „Як другі підуть, то й я пристану”. Відстрашливий приклад мали з недалекого Дзвенигороду, де на колгосп селян таки згвалтовано і де людей заставили на саме Різдво з зароманівських лісів возити дерево. Люди проїздили тоді повз романівську церкву, ставали і плакали. Подобало воно на кепське наслідування витівок того дідича з Франкових „Панських жартів”, що на свята вигнав своїх підданих лід орати. Пробували і в Романові людей змусити на колгосп тим самим способом, що в Дзвенигороді: високими м'ясозбіжевими податками. Люди докуповували зерно по 2 рублі за 1 кілограм, щоб „продати” його державі по 18 копійок. Так само купували по 5 рублів за 1 кілограм „живої ваги” м'яса (тобто корову), щоб „продати” цей кілограм державі по 55 копійок. Покищо це було можливе, бо люди вивозили на базар до недалекого Львова всяку всячину, а за хабар грішми можна було купити кожного „чесного большевика” із наплилої адміністрації. Таким податком пробували зліквідувати й церкву в селі: як за „непродуктивне підприємство” за неї на священика наклали за рік податку 20,000 рублів. Він їх, очевидно, заплатити не був у стані. І хоч тутешній парох, о. Бартків, через свою вдачу й поведінку надто великою популярністю не тішився, то вірні поспішили йому з допомогою: цю таки не зовсім малу суму розділили поміж себе. Податок був заплачений і парохіві „за саботування державного податку” арешт уже не загрожував. Бо треба знати, що незаплатення накладеного податку в „робітничо-селянській

державі” тлумачено як „зловмисний саботаж”, винуватця арештовано й суджено на довгі роки примусової роботи. Із залишених ґрунтів по родинях, вивезених у Сибір, та із отаких поарештованих багатіших „податкових саботажників” творено вперто й поступенно „земельний фонд села” як підвалину майбутнього колгоспу.

Понад рік село терпіло перманентну недостачу товарів у крамниці (горілку довозили туди однак дуже педантно!): не доставало соли, сірників, керосину („нафти”), а вже не говорити про мануфактуру, взуття. Формально, приватні жидівські крамниці в селі зліквідовано, а всю свою „кооперативну” торгівлю держава оперла на давній тутешній кооперативі. Але спритні жиди стали зразу ж начальством у тутешній кооперативі (справниками від доставки товарів тощо) і головне в „районовому пункті кооперації”, звідки зручно усунено українську інтелігенцію, як ніби „буржуазних націоналістів”. Достави чи не достави товарів до сільської крамниці тепер уживали як карну санкцію проти населення. Коли напр. у сусідніх Підгородищах вислані хитрими чоловіками на скликаний у справі колгоспу мітинг жінки накинулися на агітуючого політрука, що хай він їм, замість про колгоспи теревенити, скаже, коли буде взуття, мануфактура для шкільної дітвори, то розлючений агітатор наказав опісля забрати з тамошньої кооперативи й те, що ще там було: сірники, сіль, нафту. Щось зо два тижні мусіли по ті продукти ходити підгородищани або до районової Бібрки або до сусідніх сіл. Хоч такого ніхто ні замовляв ні купував, то зате появилися незабаром у сільській крамниці — балалайки, що тут пролежали аж до приходу німців.

Найбільш несамовитим кошмарем для селян стала загроза вивозів і арештів. Ці арешти, як потім виявилось, стали рівнозначні зі смертю. Вивози й арешти здешаткували село та вирішно причинилися до зниження його морального рівня — за найближчої, тобто німецької окупації. Вигинув бо тоді, звичайно, найкра-

щий елемент — ідейні „гальтери” села. Залишилися жінки постріляних чоловіків; залишилися чоловіки, чііх жінок вивезено; залишилися молоді хлопці, чііх батьків вивезено. Віч-на-віч десяткам невинно помордованих жертв, віч-на-віч розвалові дотеперішнього ладу, у який вірено досі, — люди просто засумнівалися, чи ще існує якась вища Правда в цьому світі, а якщо існує, то чому такі злочини без кари для самих злочинців можливі? Кого від таких думок почала „боліти голова”, той розпивався, „бо то стільки мого”. Нервозність глушили нікотиною: курити стали всі несамо-вито.

Перед вивозом ніхто не міг бути певний: спершу вивозили „осадників і прислужників пансько-польської влади”. Тоді вивезли з села родину латинника Степана Софінського та дві родини з гайової служби (що були колись змушені податися за „поляків”, щоб не втратити своєї служби). Але вже напр. „пан жонца” і „пан надлеснічи”, тобто ті, які були присилували гайових змінити метрику, могли спокійно виїхати до Львова й там перебути тихцем увесь час большевицького лихоліття. Серед „ворожих супроти советської влади” елементів називали постійно „куркулів”, як ту найближчу категорію, яка буде вивезена в Сибір. Політрук, запитаний про дефініцію, кого це вважати „куркулем”, відповів, що це залежить від околиці: „от, наприклад, хто має 50 десятин землі”, або просто „той, хто вживає найманої сили для обрібки своєї землі”. „Але таких у нашому селі нема” — відповіли йому. „Це неправильно: у кожному селі їх є хоча п’ять штук; а от у вас, погляньте, скільки хат, критих бляхою. Це й є куркулі чи підкуркульники...” Така пливка дефініція для „врага советської влади” зчинила тривогу власне в усіх, хто матеріяльно хоч трішки краще стояв. Вивози відбувалися взимку чи ранньою весною, коли важко було сховатися під час ловів для вивозу. Хвилю вивозів сигналізувала постійно поява „теплушок” (критих товарових вагонів з коминками)

по станціях у Львові, в Старому Селі або в Волощині-Глібовичах. Досвід виявив, що попереднього дня голова сільради дїставав доручення дижурувати біля телефону в сільраді через ніч і чекати на повідомлення, щоб як тільки прибуде команда енкаведистів, він міг повести їх по хатах за жертвами. Тож, як тільки допізна в ніч горїла лямпа в будинку сільради, яка четвертина села тримала тоді варту в себе на воротях: чи не приїдуть. Бо тоді чимскоріш треба побудити хатніх, які й так спали нероздягнені, хай тікають по сховках. З досвіду сусідніх сіл знали, що як енкаведисти не застали когось вдома в часі акції вивозу, то його вже окремо потім не везли в Сибір, а залишали в спокої до найближчої хвилі вивозів. Щоб спакувати в дорогу найнеобхідніше, залишали жертвам якої пів години часу. Тому дбайливі господарі тримали постійно торбу сухарів як „залїзну резерву”.

Кожний був спакований на випадок, коли не вдасться втекти перед вивозом. Про те, як замерзали при перевозах у Казахстан чи Красноярщину у жінок пригрудні діти, про тамошне голодування — довідалися в селі вже незабаром з листів від перших засланців. Рідні пересилали їм постійно туди харчові посилки, бо тамошні колгоспи, куди їх заслали, для них харчів не мали. До нових жнив людина, голодна кілька місяців, не витримає навіть „при комунізмі”. Але насправді, то вивозили також з Романова найбільше тих, про кого найменше говорили: родини арештованих за політичні причини, тобто тих, за ким питало НКВД, а вони ховалися. І не були це ні „куркулї”, ані не завжди їх „хати бували криті бляхою”. Деколи їхня чуйність була власне приспана тим, що вони „бідняки” чи „батраки”, а „советська власть” якраз, мовляв, такими „опікується”. Не виключене, що вся ця балаканина про вивожування „куркулів” тільки й служила засобом, щоб приспати нічне вартування на воротях у тих справжніх кандидатів на вивози. Як відомо, політично найрадикальніший елемент глодить не багатство, а нуж-

да, йому ніщо втрачати. Так і в Романові за Польщі саме сільська біднота становила більшість підпілля ОУН. Списки ж таких запідозрених у націоналізмі залишили польські поліцаї в Бібрці новим господарям — енкаведистам і ті стали зразу ж цікавитися давніми польськими відвідувачами поліційних тюрем. Побоюючись арештів, ці люди або тікали через німецький кордон до Генеральної Губернії, або ховалися на місці, організуючи зчасом підпілля, щоб не дати себе безбронними брати енкаведівським опришкам. В обох випадках їхні родини чекав вивіз.

Перші конфлікти села з новою владою прийшли доволі скоро. Почалося з такої невинної причини, як вибори депутата до Народних зборів у жовтні 1939 р. Всупереч, здавалося б, здоровому хлопському розумові — чогось політрук визначив кандидатом у ці депутати одного з неграмотних членів громади, тракториста з панського фільварку (кликали його „Дзіжоном”). „Халупників” загалом сільські газди не дуже шанували з уваги на їх сторонення від сільських „читальняних” справ, а врешті навіть за їх покірне підписування заяв за польською школою на вимогу „пана жонци”. Очевидно, виходили з нашої сільської, веденої поляками-вчителями школи — неграмотні хлопці, бо не було їх у що зимою вбрати-взути, то сиділи на запічку, замість піти до школи. Знову ж влітку наймали їх пасти корови. Батьки платили кару, а дітей до школи не посилали. Але як такий парубок потім не сторони́в від читальні (а там то скупчувалося все життя села), то там навчився сьак-так читати-писати, щоб бодай могли переписати і вивчити ролі для аматорських вистав. Виступи на аматорській сцені в читальні були вершком „кавалерської слави”. Тож неграмотний депутат від тутешньої околиці обури́в усіх не абияк. Як же ж незабаром після того приїхав політрук у читальню з мітингом, галасуючи про потребу „організувати курс для ліквідування неписьменности”, то один із сільських „філософів”-покпивачів, коваль Данило

Орлевич (ок. 50 р.) сказав йому прилюдно, що такі курси в нас непотрібні. „А то чому?” — зачудувався політрук. „Бо як не буде в нас неписьменних, то не буде вже кого в депутати обрати”. Цей дотеп коштував Орлевича дорого: його незабаром арештували і присудили на 10 років концтабору. Він помер у копальні в Березніках на Північному Уралі. Його ж жінку, Юстину, враз із двома дітьми — Володимиром та Мирославою, — вивезли на весну 1941 р. в Казахстан. Характеристичне при тому те, що її син Володимир був спершу втік перед енкаведистами, які забрали його матір і сестру з хати; потім однак сам зголосився до транспорту в Бібрці, щоб не залишати матері безпомічною. Як коваль, він був їм у казахстанському колгоспі у великій пригоді. Другого сина Орлевича — Василя (25 років), який жив уже окремо від матері, арештували енкаведисти 25 червня 1941 р. і розстріляли в районській тюрмі колишнього повітового суду в Бібрці.

Наступною й формальною причиною конфліктів з новою владою стала делікатна справа зложення зброї. Ясно, що в селі, через яке перекотилися в 1-шу війну кілька разів туди й сюди фронти, а також тепер оце недавно знову, — мусіло бути повно зброї. Знали добре про таке й „командіри” Єрмоєнко та Тимошенко, видаючи 17. IX. 1939 р. заклик до західньоукраїнських селян „брати зброю в руки і сокирами, косами, вилами гонити панів”. Тепер же під грізними карами вимагали віддати зброю. Віддавати її однак ніхто не хотів. Розв’язана „червона міліція” повіддавала лише якісь поламані „втинки” (обрізи). Для зброї в молоді було попередньо виховано стільки пієтизму, що її вона добровільно випускати з рук не хотіла. Це була колись турбота ще й польської поліції з сусіднього „постерунку”. Бо ж і „равбшіців”, навіть хоча б до панських лісів, було чимало. Та й таки на Великодню утрєню треба з чогось постріляти. Остання партизанська пригода з польською поліцією теж призвичаїла шанувати зброю. Під советський „народній суд” попала перша

тура романівських хлопчаків за посідання зброї — в дуже глупий спосіб. Якось так завелось було з вересневим „визволенням”, що восени 1939 р. поїзди возили спершу пасажирів до Львова дером. По станціях розквартировані червоноармійці навіть самі пропонували „визволенням трудящим” сідати в поїзд без грошей і їхати.

Тож стало амбіцією сільських хлопців їздити отак поїздом до Львова „на державний кошт”. На шляхах радо брали охочих і військові грузовики. З цієї вигідної звички не хотіли зрезигнувати осмілені пасажири і після того, як заведено знову оплати за проїзд, ба навіть „пляцкарти”. Возили кіньми у Львів „усе” (бо там дуже скоро не стало нічого у крамницях!), включно до дров у мішках. Зі Львова привозили здебільша горілку — єдиний зрештою „товар”, що його регулярно доставляли і в місцеву кооперативу (в ній впродовж місяця продано ок. 200 літрів, не враховуючи безпосередніх приватних закупів у Львові!). Ось так нова влада знищила добрі результати довголітньої антиалькогольної акції попередніх років. Молодь, якій через „визволення” годі було сказати слово остороги, валялася п'яна по ровах. Від отаких масових подорожей до Львова поїзди виглядали обвішані людьми, як грона винограду. Залізнична влада радила собі так, що обмежувала перевіз клунків, а як і це не помагало, то залізнична міліція спинювала поїзд десь серед поля і тоді викидала всіх з вагонів і там їх залишала, або — на найближчій станції висаджувала їх.

Після такої забороненої „подорожі” попався в Винниках без білету Дмитро Доброміль („Дяків”, 21 р.), а що не повірено його заяві, ніби в нього нема грошей заплатити кару, то зроблено особисту ревізію і при тому знайдено в кишені декілька набоїв до револьверу й вистрілених „лусок” (гільз). На допитах на міліції він признався, що в нього схований вдома револьвер. Відпущено його аж тоді, як наїхала до його батьків група з НКВД і той револьвер справді віднай-

шла. Інші допити серед дівчорі виявили якийсь там „втинок” і хлопців за нього віддали під суд, через чії руки він проходив: Лелюхового хлопця та сина Йосипа Березки. Як же „народний суд” (при винуватцях на вільній стопі) після показової публічної розправи вже мав видати присуд і видно було, що кара не буде менша, як по 2-5 років тюрми, то декотрі „винуватці” чкурнули з залі і такі вироки видали на них позаочно. За ними приходили енкаведисти до їх батьків. Вони ховалися, а дехто потім ще пробрався за німецький кордон. За те ж вивезли на весні 1941 р. їх батьків у Красноярщину. Так забрали напр. матір і сестру Д. Доброміля, а смертельно хворого старого батька лишили вмирати вдома.

Навідуватися стали енкаведисти й до тих із сільського активу, хто бував арештований за Польщі під закидом приналежності до ОУН. Польська повітова поліція передала новій владі списки. Окремі поліцаї, поки їх вивезли чи зліквідували, інформували педантно своїх наслідників про все. Тому то ті, кого НКВД кликало „отак для інформації в особистій справі” — звичайно починали ховатися, коли по них приходили вдруге, або — тікали до Генеральної Губернії. Тоді при найближчій хвилі вивозу в Сибір забирали їх батьків. Так напр. вивезли в Красноярщину в квітні 1941 р.: 1) Юстину Гавриленько (50 р.) з доньками Мариною (25 р.) та Касею (15 р.); її чоловік Гринько втік із збірного пункту й переховався до німців; тоді НКВД забрало її сина Дмитра (18 р.) і він більше з тюрми не вернувся; її ж старший син Михайло (24 р.), засуджений польським судом 1938 р. на два роки за ношення шапки-мазепинки, вернувся був у жовтні 1939 р. з карної тюрми в західній Польщі додому, але втік за кордон, як за ним прийшли були вдруге енкаведисти; сама Юстина померла з виснаження таки на засланні 1943 р., звідки по війні повернулася лиш одна її дочка. 2) Михайла Богуша (45 р.) вивезли з жінкою і дочкою за те, що син, по якого приходили енкаведисти, ховав-

ся, а потім утік за кордон. 3) Настя Стасик (45 р.) з двома дочками Мариною й Ксенею та з сестрінкою Ганкою Цвігун була вивезена в квітні 1941 р. в Красноярщину; її чоловік Ілько, кол. підстаршина УГА, що вернувся з Берези Картузької і втік з дому, як за ним стали розпитувати енкаведисти, переховався до приходу німців. Всі чотири заслані жінки повернулися в село 1944 року.

Як же хто зголошувався „вдруге” визваний до НКВД, то звичайно більше не повертався вже додому. Арештовано людей, непомітно заманюючи нібито під претекстом, що йдеться про якусь „продналогову справу”. Так напр. спрятано Василя Стасика (ок. 27 р.), що повів у Бібрку віддавати корову за м'ясний контингент — восени 1940 р. Там у бюрі його попросили „зачекати” і він уже більше ніколи до жінки й дочки в село не повернувся. А був це один з найактивніших сільських інтелігентних молодих людей, керівник драматичного гуртка. За свою працю ще за Польщі він сидів кількома наворотами по шість місяців у поліційних слідчих тюрмах у Бібрці та в львівських Бригідках.

Серед „зачеплених” енкаведівськими опричниками бували люди далекі від будь-якої „політики”. Прийшло напр. до голови начальника бібрецького НКВД завербувати собі „сексотів”, то кликав під якимсь претекстом вибрану жертву до себе. Коли не помагали всякого роду переконування „допомагати советському правосуддю”, то брав її дуже примітивним трюком: ото на своєму бюрку ставив на одному боці купку рублів, а на другому — наган і, мовляв, вибирай, котре з двох волиш — гроші за прислугу, або розстріл за відмовну відповідь, бо й так тебе вже більше в спокою не лишать. Мені відомі два випадки, коли отак „вербовано”. Не знаю долі тих людей, тому не подаю їх прізвищ. Можливо, що одного потім арештовано з того приводу, що необережно розповів був про цю методу вербування сексотів. Звичайно вербовані не мали від-

ваги вдруге зустрічатися з енкаведівськими „працедавцями”.

Степана С. (40 р.) арештовано ще в зимі 1939 р. під закидом, ніби він був „конфідентом польської поліції”. У львівських Бригідках він перебував аж до 26-го червня 1941 р. Тоді поділено в'язнів по камерах „за статтями”: на політичних і неполітичних. Останніх випустили на волю, а політичних викликали за прізвищами й розстріляли. В полудне все стихло й пішла чутка, що енкаведисти вже втекли; в'язні з партеру та першого поверху стали виламувати заграбовані вікна, двері камер та внутрішні двері, що розділяли окремі частини в'язничного подвір'я і далі перелазити через мур у сторону Краківської площі (Казимирівською вулицею відступали ще частини армії!). Вони далі висаджували вікна разом із рамами, вдаряючи в них лавками. У коридорах звільнені в'язні помагали собі взаємно висаджувати з завісів двері та розбивати ґрати коридору до сходової клітки. Багато дорогого часу витрачено через хаотичну біганину, а то й пошукування рідних та знайомих по інших відділах тюрми. Скоро одначе вернулися до Бригідок енкаведисти, що були вже втекли. Їх завернули з дороги назад до Львова. Тепер вони стріляли по тюремних подвір'ях Бригідок усіх, кого там ще застали, подібно, як і тих, хто вже був вирваний з камери на коридор. До речі, в'язні з двох горішніх поверхів не всі встигли були навіть порозбивати камерні двері до коридору та ґрати від своїх коридорів до сходової клітки. Деякі сходові клітки енкаведисти, відходячи, підпалювали. У камерах, де були вже розбиті двері, енкаведівські звірі наказали під загрозою машинових пістоль лягти всім обличчями до долівки і тоді групами виводили в'язнів у підвал тюрми, в колишню тюремну каплицю та в закутки тюремного подвір'я. Там їх так і розстрілювали. Яка камера оборонялася, туди кидали гранати й стріляли на місці в'язнів. Після цієї масакри Бригідки підпалено. Вони вигоріли до тла. Про дальшу долю в'язнів він довідався

пізніше від знайомого спів'язня, який врятувався під купою трупів на тюремному подвір'ї. Він чудом пережив пекло цієї другої масакри в Бригідках.

Арештованих у Романові обвинувачували у приналежності до ОУН, але доказів не пред'являли.

Для прикладу треба сказати, що громадянина Б. Ш., 26 років, сина бідної вдови, чоловік якої помер ще в 1920 р. на тиф як вояк УГА десь під Жмеринкою, арештовано на весну 1941 р. і незабаром з Бібрки відставлено до слідчої тюрми (колишньої „поліційної“) у Львові при вул. Яховича, де його й застав вибух війни. Урятувався він чудом: у 1947 р. його вивезли з ріднею в Сибір (Тюменська область). Він розказував мені:

„В нашій камері було жарко як у печі: у камері, де за Польщі сиділо яких 25 чоловік, тепер було їх від 90 до 100. Всі куняли на долівці лише в спідній білизні.

Німецькі літаки вже десь другий день бомбили місто. Кожного журило: „що з нами зроблять тепер?“ Бо ж усі тут були лише у слідстві. Враз у полудне нам сказали „без вещей“ вийти. Вели нас коридорами і сходами в підвал. Тут нас замкнули, пригнавши ще людей з двох інших камер. Можна було вже лиш стояти. Ми думали, що тут зібрали нас, щоб охороняти перед німецькими бомбами. Ще навіть хтось із львівських інтелігентів сказав: „Бачите. большевики не такі то звірі, як про них думають. Таж вони навіть про в'язнів подбали, щоб ті не гинули невинно від бомбардування...“ Одначе незабаром виявилася страшна правда. Один з надслухувачів біля дверей враз зверещав несамовито: „Друзі, нас замурують!“ Стало тихо, мов маком сій. За дверима чути було справді глухі удари молотка та шарудіння кельні з вапном об цеглини. Я пропхався ближче дверей, щоб і собі послухати: надслухувачі не помилилися. Стало ясно, що цей підвал — це наш гріб. Хтось знайшов кусень хемічного олівця: кожен по черзі брав і писав мовчки собі на сорочці своє ім'я-прізвище, дату народження, адресу і таку ж адресу своїх рідних — при скупому світлі лампочки над дверима.

Потім затих стукіт молотка за дверима і електрична лампочка погасла. Минали хвилини, що видавалися годинами. Серце розривалося, як прощалися перед смертю добрі друзі. Чути було здушуване чоловіче ридання. Хтось збожеволів і став несамовито верещати. Інші до безтями гримали голими п'ястуками об двері. Повітря ставало все важче. Моему сусідові пустилася з носа кров, він оперся об мене. Мені чогось так обридло всі довкруги, що я лиш сердито воркнув на нього. Інші теж стали такі самі неприязні. Тоді мені закрутилося в голові і я зісунувся біля стіни на долівку. Потім пам'ятаю лише, що я на хвилину прочунав, як мене хтось, взявши попід пахи, волік сходами догори, а мої л'яти билися при тому об кам'яні сходи. Коли я опритомнів вдруге, то, розплющивши очі, помітив, що лежу на в'язничному подвір'ї під високим муром. Лежало тут вже около півтора десятка таких в'язнів, як я. Декотрі сиділи вже оперті плечима об мур. Якись чоловіки в уніформах советської міліції приволюкали все нових в'язнів з підвалів під мур. Деякі вже зовсім не приходили до свідомости. Тими вже ніхто не турбувався. Інші розплющували очі і знову непритомніли. Двох чи трьох „міліціонерів” спішно перебігали від одного в'язня до другого, вливали з польової пляшки воду в рот, збризкували обличчя. У всіх їх рухах був помітний виразний поспіх. Хто з в'язнів міг підвестися вже на ноги, тому допомагали вдягти щось на себе з купи лахміття та виводили з подвір'я кудись за браму. З міста чути було постріли й час до часу лоскіт гусениць танків. „Міліціонери” говорили по-українському і зверталися до в'язнів словами „друже!” По деякому часі допомогли й мені вийти за браму. Мені сказали при тому: „Друже, тікайте звідси якнайскоріше, бо совети ще в місті. Як вас зустрінуть, кажіть, що вас звільнило НКВД якраз із тюрми.” Це були перебрані в міліційні уніформи наші люди з Винник і зі Львова. При брамі, у кутках за виступами муру, стояло двох їх із готовими до стрілу машинними пістолями. Спи-

раючись рукою об мур, я поволікся геть від тюремної брами. Брами всіх кам'яниць тут були замкнені. Врешті десь за третім перевулком я сперся в заломині першої стрічної брами. Відімкнулися двері і мене затягли в сутерини. Це був якийсь бідненький сторож-українець. По моїй неголеній бороді і нужденному вигляді він зразу пізнав, що я з тюрми. Тут мені зразу дали обмитися й поголити бороду, напоїли молоком і я, віддихнувши, поплентався на Личаків, де мешкала моя своячка. Як я до неї подзвонив уперше, то мене не пізнала і замкнула знову двері. Аж за другим разом, як я з люті викричався на неї: „То в Романові ти мене, заїжджаючи на вакації знала, а тут тепер пізнати не хочеш?“, — вона впустила до мешкання. Я був так змінений, що вона взяла мене спершу за якогось вуличника.”

Стільки Б. Ш. про своє, сміло можна теж сказати, врятування чудом від смерти. Замордовано тоді в тій же колись поліційній тюрмі („бецирку”) при вул. Яховича іншого романівця — Миколу Рожія (28 р.), сільського бідняка, пошукування якого за хлібом заставило зголоситися до служби при советській міліції. Арештовано його таки як міліціонера, мабуть, у травні чи червні 1941 р. у Львові. Його тіло односельчани розпізнали серед розстріляних там таки в тюрмі при вул. Яховича.

Не пощастило й іншому міліціонерові з Романова — Дмитрові Мохові („Оп'ельовому”, 26 р.), що повнив службу в районнім центрі — в Бібрці. Його там таки арештовано, мабуть, аж у червні 1941 р. і розстріляно враз із іншими романівцями того пропам'ятного тижня.

Єдиною хіба причиною, чому в тюрмі в Бібрці енкаведисти розстріляли Володимира Рожія (26 р.) в ночі на 26-го червня 1941 р., було те, що у Львові арештовано і розстріляно названого вже нами його брата, також міліціонера — Миколу. Його про ніщо загалом ніхто не питав, як його разом із іншими романівцями арештовано перед полуднем 25-го червня.

Крім І. Шкварка, родом із сусіднього Дзвенигорода, який мав щастя пережити тоді цю жахливу ніч і міг описати все те в своїх спогадах „Проклинаю” (виданих у Львові 1943 р., а перевиданих у Мюнхені 1953 р), здається, більше живих свідків цього жахливого садизму московських опричників уже не залишилось.

Ось що розповідає В. Рожій, простий сільський хлопець:

„Приїхали в середу рано до Романова енкаведисти і позабирали, крім мене, ще: Богдана Довбуша, Василя Орлевича („Вурлевського”), Миколу Дучія, Івана Цвігуна (сина „Безногого” Сеня) і фірою відставили нас до Бібрки. Ми зразу думали, що то нас до війська кличуть. Але нас у Бібрці замкнули під ключ в тюрмі, де за Польщі був суд.

Несподівано для нас усіх у тюрму привели й голову сільради Івана Королика. Його того дня викликали разом з Олексою Чехом. Чеха відпустили, а Королика арештували. За большевиків тюрму обвели високим парканом з дощок із трьома рядами колючого дроту зверху.

До камер приводили все нових арештантів з сіл Бібреччини. При брамі стояв якийсь наш міліціонер. Десь під вечір коло 6-ої години той міліціонер сказав нам: „Хлопці, ті всі чорти кудись поїхали знову!” А ми йому кажемо: „То відімкни нам двері і випусти!” А він відповів: „Але я не маю ключів: вони забрали ключі з собою, можу вам хіба якусь штабу подати, рятуйтеся!” І ми вже хотіли брати лавку в нашій камері і виломлювати нею ґрати та втікати крізь вікно. З нами сидів арештований адвокат з Бібрки, Кульчицький. Він говорив: „Люди добрі, то так не можна! Ану ж це підступ з їх боку й вони вернуться, ще заки ми повтікаємо. А тоді буде гірше. Коли ми тут спокійно будемо сидіти, то вони, як вернуться, переконаються, що ми невинні. А як будемо пробувати тікати, то тоді впевняться, що ми мали нечисту совість. Нас певно забрали як закладників, а таких ніхто не має права стріляти.

Таж без суду нас навіть большевики не мають права карати: я якийсь адвокат і знаю їх кодекси!"

Так ми чекали. Енкаведисти вернулися за дві години. Потім хтось розпозідав, що вони їздили в лісі під Бібркою ловити парашутистів. Повернувшись, вони викликали поодинці арештованих з камер і водили їх до пивниці стріляти. Був уже вечір. Ми всі принишкли до дверей і слухали, кого викликають. Так повели тоді Королика — він дуже плакав, як його вели. Найбільше просився Микола Дучій: „Товариші, та я ваш, я бідняк, я маю жінку й дитину, змилюйтеся, не вбивайте мене!” Ті лиш сміялися, а один йому відповів: „Нічево, ето точно как зуб вирвать: заболіт раз і по всьом!” Потім чути було з пивниці лиш тріск вистрілів.

Після кількох езекуцій трійка енкаведистів йшла на „дижурку”, правдоподібно пити горілку, бо як прийшли по мене, то від них заносило горілкою. Своєї смерти я був певний, як і мене викликали. Двох узяло мене під пахи, а третій з револьвером ішов позаду мене. І мене завели до пивниці. Уже за порогом, у темній пивниці мене пустили ті два, що вели попід рамена; в тій хвилині поклав мені руку на плече — задній. В секунді я якось відчув, що він підносить свою праву руку; мені здавалося, що йому навіть цокнув револьвер. Я на мить повернув голову, щоб побачити, що він хоче робити. Гримнув постріл і нині пам'ятаю, що я впав на якісь теплі людські тіла і втратив притомність. Як довго я лежав безпритомний, не знаю. Потім серед темряви я якось прочунав. Мені здавалося, що я хіба на другому світі, бо пригадав собі, що мене розстрілювали. Перше враження було, що мені дуже стерплення ноги і одна рука і дуже боліли, аж пекли, щоки; в роті було повно солоної теплої крові. На мені лежало щось дуже важке. Цей тягар я помалу зісунув зі себе. Це був труп розстріляного бібрецького адвоката, Кульчицького, що то нас під вечір переконував не втікати, бо він знає большевицькі кодекси. Я мав прострілені обидві щоки і лежав на групах. Хтось у цій купі ще

харчав. Двері до пивниці були напів відхилені. Енкаведисти, певно, робили горілчану передишку в себе, бо жодних кроків не було чути.

Визволившись з-під трупів (вперек на моїх ногах лежав ще хтось інший), я на пальцях, уважно надслухуючи, вийшов коридором аж на подвір'я. Двері туди були відчинені. Десь згори, з дижурки, долітали веселі голоси енкаведистів. Це була моя остання нагода врятувати життя. В сутінках, на подвір'ї, під муром я бачив як Василь Орлевич, уставивши в куті якесь поліно, дряпався на високий паркан. Йому йшло важко, бо мав пострілене бедро, як мені казав шепотом. П'яний енкаведист, розстрілюючи його, чи може ненароком, як підіймав револьвера, або таки зумисне, щоб жертва довше мучилася, стрілив йому не в потилицю, а в бедро. Я, скинувши мешти, вмить видряпався біля сусіднього стовпа на паркан, незважаючи на те, що руки подер собі до колючок дроту. Зразу перескочив на другу сторону. Недалеко починалося кукурудзяне поле. Околицю я знав ще з польських часів. Я ще лише чув, як на подвір'ї тюрми піднявся крик „Стой! Стой!” і чути було постріли. Мусіли, видно, зловити Василя Орлевича, бо його потім знайдено в Білому Ставі під Бібркою серед інших трупів постріляних, які мали попарені обличчя. Ще тієї ж ночі я полями й лісами прибіг до Романова.”

Стільки Мирко Рожій про своє чудесне врятування. На обох щоках у нього залишилися дві червоно-синяві близни неоднакової величини: одна в 1 см. проміром на лівій і друга, вдвоє більша, — на правій щоці. Вилітаючи, револьверова куля вирвала більше м'яса, ніде однак не пошкодивши костей щоки, зубів чи язика. 1944 р. Мирко Рожій залишив своє село і подався на Захід, бо другий раз енкаведівська куля не мусить так щасливо пролетіти крізь людську голову!

Вивіз романівця Б. Ш. в Тюменську область свідчить, що енкаведисти недолюблюють живих свідків своїх злочинів, коли 17 років пізніше потрібно на Во-

лині показувати „всенародньому гнівові” криниці з помордованими жертвами. В 1947 р. Мирко Рожій був ще в Західній Німеччині. Може до нього дійдуть оці рядки і він потвердить правдивість їх запису.

Наприкінці серпня 1940 р. Романів пережив небувалу стрілянину. Спроваджена з Бібрки команда НКВД й міліції вчинила облаву на дім Степана Темного („Цемного”), що жив у т. зв. Куті, під лісками. В його бо догідній для втечі stodoli мали переховуватися романівські хлопці, за якими запитувало НКВД, і ще такі ж само „гонені” чужі — чи не з недалеких Винник? Доніс про них сільський сексот. Через те, що головний „приступ” вчинили енкаведисти на хату, то їх „дичина”, продерши сніпки в даху stodoli і кинувши гранати та відстрілюючись, втекла в ліс. Допомогла їм при тому, й не погано, зорганізована „відсіч”. Хтось почав енкаведистам стріляти в плечі. Можливо, що були це навіть українці-міліціонери з другого ешелону тієї ж облави. Якоюсь такою причиною пробувано потім тлумачити незрозумілі арешти й розстріли українців-міліціонерів у тюрмі в Бібрці та у Львові.

Серед виниклого замішання вдалося втекти з хати молодому Степанові Темному й його жінці з дитиною. Вони переховувалися аж до приходу німців по різних селах північної частини Бібреччини.

Селяни з Ланів к. Бібрки розказували, що 3-річна дитина мала вже бути так вимуштрувана цим хованням, що на просте слово „большевики в селі!” серед зими й морозу моментально, з найхолоднішим спокоєм дорослої людини, вбирала на себе куртку, хустку й чоботи та зникала в холодну криївку серед сіна в stodoli і там спокійно просиджувала, аж доки по неї не прийшли. Сліз у неї на очах не бачили, плачу не чули; лише з очей цієї невинної трирічної істоти визирав тоді блідий жах. Її діда й бабусю — Темних вивезли большевики зимою 1941 року.

Цікаво, які б то „шкідливі психічні комплекси” повідкривали американські психологи в отак вихова-

них самим життям наших дітей, коли вони своїм невихованим бельбасам бояться дати ляпаса по тій частині тіла, звідки ноги виростають, щоб не набавити їх якогось „комплексу” на все життя.

Властивого пекла село Романів зазнало аж весною 1941 року — на самий Великдень. Арештовано тоді в селі 11 осіб, застрелено двох молодих господарів та зігнано на вивіз сім родин. До цієї акції впряжено не лише бібрецьку міліцію та команду НКВД, але й місцевих бібрецьких партійців, комсомольців і „активістів”. Серед комсомольців і „активістів” знайшлося по волі чи по неволі чимало бібрецьких жидів (Бібрка — містечко на 80 відсотків жидівське). Ясно, що не могли вони потім надто рахувати на симпатії довколишнього населення.

Ті „великодні страсті” селу безпосередньо нав’язав непродуманий вчинок одного з мешканців села, Михайла Підлужного (36 р.). Він був старим підпільником ще з підпольських часів і багато разів тоді відвідував слідчу бібрецьку тюрму та львівські Бригідки. При своїй одчайдушній відвазі мав і не малу дозу якоїсь нездисциплінованости, майже анархізму. Це було тоді, як його молодший брат Степан (ок. 26 р.), єдиний в селі таємний комсомолец ще з 1930-их років, робив враження навіть дуже зрівноваженої і вдумливої натури. Бойкотований після 1933 р. всім селом, він формально відрікся публічно політичної програми своєї ідеології; зате соціальної програми — його „лівого соціалізму” не були в стані збити своїми аргументами навіть найтугіші голови сільських „ідеологів” націоналізму. Мусіли просто лишити в спокою його соціалістичне „флюоче”: вивласнити без викупу не тільки чужих, але і власних українських поміщиків та власників фабрик і копалень. В очах романівських націоналістів всі колишні наші аристократи перейшли в польський чи російський табори. А про інтелігенцію і провід доби Визвольних змагань вони мали не дуже то ортодоксальні, а радше радикально-критичні погляди.

Михайлом Підлужним стали енкаведисти цікавитися десь восени 1940 р. Ніколи однак не заставали його дома: він просто ночував по других селах, забезпечившись надійним револьвером і набоями до нього. Заманути його в пастку взялися на дуже грубий лад. Підлужному помер дідो і бібрецьке НКВД казало закликати Михайла до будинку сільради, нібито для підпису якогось там „акту спису” по покійному дідові. І хоч люди Михайла остерігали перед цією засідкою та радили йому зникнути з села, то йому чи то стало доволі такої забави, чи просто хотів показати слухність своїх давніших відгрозжувань, з яких уже дехто й кепкував собі, — на всякий випадок Михайло таки пішов з револьвером у кишені до колишньої „канцелярії”, чи там „громадського дому”. Тут за столом сиділи вже — представник райвиконкому і секретар райпарткому, політрук Маланчук, а в другій кімнаті, через коридорчик — начальник районного відділу НКВД. Як лиш Підлужний увійшов, Маланчук витяг свого нагана, поклав його перед себе на столі і заявив йому: „Гражданин Подлужний, ви арестован!” Вмить Підлужний однією рукою витяг з кишені свого відбезпеченого „Кольта” й вистрілив у Маланчука, а другою схопив із столу револьвер постреленого. На стріл вибіг з другої кімнати росіянин, начальник бібрецького НКВД, і в дверях загородив Підлужному дорогу. Цільним стрілом усунув Підлужний і того. Повозка з двома енкаведистами, раніш уже викликана телефоном, а яка мала забрати Підлужного в тюрму, вже лиш відставила двох власних пострелених „начальників”.

Енкаведист Малешов подорозі до Бібрки помер і там його похоронено з парадами. Його заступник — Ольшанський також загинув, а Маланчук вилизався з ран і навіть мав повернутися в 1944 р. на своє давнє місце. Підлужний зараз таки десь зник і подався на четверте село. До Романова впав по полудні тієї ж пропам'ятної Великодньої п'ятниці заалармований відділ большевицької кінноти, яка таборувала на філь-

варку в недалекому селі Воловому. Відділ стояв там уже через ніч. Забрано тоді Михайлового брата — Степана і він уже ніколи не повернувся в село. Забльоковано стійками і патрулями всі дороги з села.

Скликаним до сільради „активістам” наказано ловити „націоналістического бандіта”. Вночі застрелено в саду у Піддвірних на Переї посеред села Вовкового Петра (18 р.). І ніхто не довідався, хто це зробив і з якої причини. Зробила це „через помилку” військова патруля, чи може хтось, за ким він слідив. Петра чомусь підозрівали, що він тихцем завербований сексот. У ніч з Великодньої суботи обставлено ціле село стійками й засідками (війська, міліції, енкаведистів, бібрцьких комсомольців і „активістів”). Всі в селі і так прочували найгірше.

Два двоюрідні брати, Микола (30 р.) і Олекса (26 р.) Горбачі, рішили забратися з села й піти на Воскресну Утреню до сусіднього села Підгородищ і там зайти до рідних; тим більше, що йти туди було всього кілометр — стежкою поза садами й полем. У Підгородищах була дочерна церква романівської парафії. Там відправляв Богослуження за большевицької окупації священник-студит, що прийшов туди з недалекого розігнаного монастиря в Уневі на Перемишлянщині. Сіріло надворі, як оба вирушили з хати, лишивши вдома жінок з дітьми. До церкви в Підгородищах вони однак уже ніколи не дійшли. Їх обох застрелили „активісти”, що були на облаві. Трупів наказано відвезти сільською підводою на збірний пункт — у двір колишньої Дирекції лісів Потоцького. Звідтіля їх потім НКВД забрало до Бібрки.

Світало, як у село вирушили групи озброєних по зуби енкаведистів. Членів сільради викликано до „канцелярії”. Там їх поприділювано як провідників групкам чотирьох енкаведистів. Ті знову ходили по хатах арештувати молодих людей. Інші ж групи зганяли для вивозу в Сибір цілі родини за раніше виготовленою лістою. Арештовано тоді: 1) Гавриленька Дмитра, 18 р.,

2) Березку Петра, 20 р., і його брата 3) Березку Дмитра, 28 р. („Мадярових”), 4) Корсака Степана, 28 р. і його брата 5) Корсака Федька, 25 р., 6) Романова Дмитра („Романікового”), 18 р., 7) Берестя Василя, 28 р., 8) Гавриха Богдана, 28 р., 9) Мисяка Петра („Хабіанкового”), 18 р., 10) Шурту, 32 р., що повернувся з польського концтабору в Березі Картузькій. Всі вони, мабуть, помордовані по різних тюрмах, уже поза Бібркою. Ніхто з них більше до села вже не повернувся.

Енкаведисти возили, мабуть, „Хабіанкового” Петра з тюрми по околиці, щоб той їм „щось” показав у романівських лісах. Арештованих правдоподібно катовано в тюрмі, щоб вони виявили сховки зброї по лісах та криївки, де, як здогадувалися, може ховатися Підлужний, чи й ще дехто. І, мабуть, „Хабіанків” Петро в часі катувань згодився „показати” їм те „щось” у лісі, рахуючи може при тому, що вдасться йому втекти. Його при такій спробі пострілено. Команда енкаведистів доставила два тижні пізніше на згадану вже колишню Дирекцію лісів (біля давніх „Гарештів”), вертаючись навколо поза селом з лісу Велика Лиса, чиесь прикрите брезентом тіло. В селі чули з того напрямку постріли, а з лісу до того місця, де постріленого посаджено на повозку (під „Чорним хрестом”) потім бачено кривавий слід. Принагідний свідок, що мав змогу бачити здалеку крізь вікно на цій же Дирекції лісів скривавлене обличчя жертви енкаведівських собак, твердив, що воно нагадувало йому арештованого тому два тижні „Хабіанкового” Петра. До речі, варт нагадати, що другий „Хабіанка” — Івась загинув у 1942 р. на Сході. Батько його виемігрував на початку 1920-их років до Канади, а заробивши тут гроші, повернувся десь 1930 р. у родинне село.

Одночасно з акцією арештів зігнано на площу під сільраду, напроти церкви, для вивозу сім родин: 1) Гавриленько Юстину (50 р.) з доньками Мариною і Касею, 2) Стасик Настю (48 р.) з доньками Мариною і Касею та сестринкою Ганкою Цвігун, 3) Богуша Михайла (55 р.)

з жінкою і донькою, 4) Гринівця Василя (45 р.) „з-під Луга” з жінкою й дітьми, 5) Доброміля Миколи („Дяка”) жінку з донькою, 6) Орлевич Юстину з дочкою і сином, та 7) Михайла Захари жінку з дитиною (він сам ховався).

Під церквою, за огрядним парканом, зібралася решта села, поприносивши святити паски. Загальний плач — і в збитій купці зігнаних до вивозу бранців цього новітнього московсько-татарського ясиру, і в їх односельчан-глядачів, які покищо сміли ще залишатися на батьківських гніздах у селі, — перейшов у суцільне ридання і зойки, коли цей ясир почали вантажити на підводи, які мали завезти їх на станцію Глібовичі-Волощина під Бібркою. На прощання кидано бранцям на вози останнє „свячене” з рідного села. „Чого ж ті там під церквою плачуть? Повинні б радіти, що їм із села „врагов народа” забрали!” — обізвався, цинічно підсміхаючись, енкаведист-„начальник”, засунувши руки в кишені й позираючи з підвищеного ганку сільрадного будинку на людську юрбу під церквою. „Плачуть, бо переконані, що цих людей вивозять невинно...” — відкинув йому на ганок один із пригнаних підводників. „Ха, ха! Москва сльозам не веріт!” — відскандував злобно відому засаду ще царської Москви цей російський зайда і, повернувшись на каблучі, пішов назад у кімнату сільради.

Після цієї „чистки” Романова вже якимось не рушала енкаведівська облава по лісах на початку травня 1941 року. З-над німецького кордону стягано прикордонників-енкаведистів (їх стали замінювати вже регулярними частинами, готуючись до війни з німцями, а „подорожі” ужито їх для прочісування лісових масивів, щоб тут виловити тих, хто ховався). Потерпіли тоді головно сусідні Підгородища. Чоловіки села, після романівського „досвіду”, майже поголовно втекли в свій ліс і там їх, щось 40 людей, виловила енкаведівська облава. Однак більшість їх скоро випущено, а затримано тільки декого. Заарештовані пізніше попропадали по різних

львівських тюрмах. З романівців не зловили тоді вже нікого, бо як селяни спохопилися, то дороги до їх були вже відтяті заставами. В Романові навчилися ховатися в викопаних у stodолі, чи в стайні (під яслами) схованках, не показуючися днями на світ Божий. У той спосіб чимало людей пережило „під землею” до вибуху війни. Цікаво, що така „печерно-сховна” культура в Україні відома вченим, українським археологам, десь з-перед трьох тисяч років. Невже ж би вже й тоді діяло в Україні якесь „пра-московське” старшобратне НКВД?

А як у середу, 25-го червня 1941 р., приїхали в село й забрали п'ятьох чоловіків, враз із шостим — головою сільради І. Короликом, — у Бібрку для розстрілу, то в селі думали, що це їх певно змобілізовано в армію. Загадка виявилася аж тоді, коли над ранком прибіг у село босий Мирко Рожій із простріленими щоками. На село впав тоді блідий жак. Ніхто з чоловіків удома вже не ночував. Підпільники згуртувалися з подібними собі з довколишніх сіл в озброєний загін і вночі подалися під Чижиків, на шлях із Львова на Коровичі. Була думка, щоб потріпати головно московську енкаведівську голоту, яка тікатиме туди із Львова на Схід. Та цей рахунок виявився кепським: російські „потилічні снайпери” втекли вже були давно. По всіх же шляхах і доріжках відступали головно танкові й змоторизовані частини Червоної армії, атаковані вдень німецькою авіацією. Вночі вони „для відваги” панічно стріляли в повітря перед кожним природожи́ним ліском. Видно, мали вже „досвід” із шляхів відступу на захід від Львова. Тож романівські партизани, розваливши щось зо два містки на таких бічних дорогах советського відступу, повернулися до своїх сіл. Відкриті незабаром тюрми у Бібрці та Львові виявили жахливе жниво смерті цієї півторарічної російської влади в одному галицькому селі: тут не було ні однієї родини, яка б когось не оплакувала — на засланні в Сибірі, чи замордованого в тюрмі.

Канадсько-Український Бібліотечний Центр
Канадське Товариство Політиків України
Торонто — Канада